

Dorota Chmicz

Osoby pozbawione wolności z niepełnosprawnością w zakładach karnych w Polsce

Incarcerated Persons with Disabilities in Polish Prisons

Dostępność jako sposób na realizację praw człowieka realizowana w instytucjach penitencjarnych jest obszarem słabo reprezentowanym w szerszej literaturze. Opierając się na przepisach Ustawy z 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami, sformułowano cel badań, którym była ocena dostępności polskich placówek detencji dla osadzonych z niepełnosprawnością w świetle przygotowanych raportów o stanie dostępności podmiotu publicznego. Uzyskane wyniki pokazały, że w okresie sprawozdawczym, tj. od 20 września 2019 r. do 1 stycznia 2021 r., zdecydowana większość ZK, których raporty o stanie zapewnienia dostępności zamieszczone zostały na stronach internetowych tych podmiotów i/lub na stronach BIP, nie spełniała większości minimalnych wymagań dostępności określonych w art. 6 ww. ustawy.

Słowa kluczowe: dostępność, zakład karny, niepełnosprawność, szczególne potrzeby, raport dostępności, deklaracja dostępności

Accessibility as a way to fulfil human rights realised in penitentiary institutions is an area poorly represented in the wider literature. Based on the provisions of the Act of 19 July 2019 on Ensuring Accessibility to Persons with Special Needs, the aim of the research was formulated, to assess the accessibility of Polish detention facilities for detainees with disabilities in light of the prepared reports on the state of accessibility of the public entity. The results obtained showed that during the reporting period, i.e., from 20 September 2019 to 1 January 2021, the vast majority of the Polish prisons, whose reports on the state of ensuring accessibility

were posted on the websites of these entities and/or on the BIP, did not meet most of the minimum accessibility requirements set out in Article 6 of the above-mentioned Act.

Key words: accessibility, prison, disability, special needs, accessibility report, accessibility statement

Międzynarodowe standardy ochrony praw osób z niepełnosprawnościami

Osoby z niepełnosprawnościami mają prawo do dobrych warunków w miejscu pracy, do prowadzenia niezależnego życia, do równych szans, do pełnego uczestnictwa w życiu swojej społeczności. Wszyscy mają prawo do życia bez barier. Naszym obowiązkiem jako wspólnoty jest zapewnienie im pełnego uczestnictwa w życiu społecznym na równi z innymi osobami.

Przewodnicząca KE Ursula von der Leyen¹

Zagadnienie ochrony praw osób z niepełnosprawnością podejmowane było w ramach międzynarodowych, europejskich i krajowych polityk i systemów prawnych.

Międzynarodowe zapisy zawierające gwarancje praw człowieka pojawiały się w aktach prawnych w XIX i XX wieku, niemniej miały one jedynie charakter krajowy. Dopiero doświadczenia II Wojny Światowej oraz potrzeba rozwiązania powstałych w jej efekcie konkretnych problemów międzynarodowych, zarówno gospodarczych, jak i społecznych, kulturowych, humanitarnych czy dotyczących praw człowieka, przyniosły potrzebę zjednoczenia sił, skutkując wypracowaniem licznych międzynarodowych aktów prawnych. Po 1945 roku najważniejszą rolę w kształtowaniu prawa międzynarodowego odegrała Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ).

ONZ od początku swojego istnienia zajmowała się statusem i prawami osób z niepełnosprawnością, a także uznała, że ich dyskryminacja negatywnie wpływa na rozwój gospodarczy i społeczny całych społeczności.

¹ Message by Ursula von der Leyen, President of the European Commission, on the occasion of the European Day of Persons with Disabilities, 2020 r. [dostęp: 02.05.2023].

ONZ starała się promować prawa osób z niepełnosprawnością w swoich zasadach założycielskich, które opierają się na podstawowych wolnościach i równości wszystkich istot ludzkich. Przełomowy charakter miało uchwalenie w dniu 10 grudnia 1948 r. *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*. Zgodnie z jej zapisami „wszyscy ludzie rodzą się wolni i równi pod względem swej godności i swych praw (...)” (art. 1), a ponadto „wszyscy są równi wobec prawa (...) i mają prawo do jednakowej ochrony przed jakąkolwiek dyskryminacją (...) i przed jakimkolwiek narażeniem na taką dyskryminację.” (art. 7)².

Istotnym, międzynarodowym dokumentem, będącym podstawą kreowania polityki społecznej w zakresie wsparcia osób z niepełnosprawnością, jest *Konwencja Narodów Zjednoczonych o prawach osób niepełnosprawnych*³ (KPON), przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 13 grudnia 2006 r., podpisana przez Polskę 30 marca 2007 r., a ratyfikowana w 2012 r. Konwencja zawiera postanowienia zakazujące dyskryminacji osób z niepełnosprawnościami i nakazujące stworzenie warunków, w których mogą one korzystać ze swoich praw na równych zasadach z innymi. KPON stała się początkiem „zmiany paradygmatu” z tradycyjnego podejścia do niepełnosprawności opartego na modelu medycznym na podejście oparte o prawa człowieka. Podstawowe zasady tego podejścia to: niezależność, wolność wyboru, pełne uczestnictwo, równość i poszanowanie godności. Jest to niezmiernie ważny akt prawa międzynarodowego z punktu widzenia niniejszego opracowania. Wśród postanowień podstawowych znalazły się również te, odnoszące się bezpośrednio do osób z niepełnosprawnościami wchodzących w konflikt z prawem. Uwzględniają one:

- równość wobec prawa realizowaną poprzez potwierdzenie posiadania przez osoby niepełnosprawne zdolności prawnej, obowiązek przyjęcia rozwiązań w zakresie wspierania wykonywania zdolności prawnej i ochrony przez nadużyciami (art. 12);
- zapewnienie skutecznego dostępu do wymiaru sprawiedliwości, między innymi poprzez dostosowania proceduralne i szkolenie osób pracujących w wymiarze sprawiedliwości (art. 13);
- zakaz bezprawnego i samowolnego pozbawiania wolności (art. 14);

² Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf [dostęp: 02.05.2023].

³ Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r., Dz. U. z dnia 25 października 2012 r., poz. 1169.

- wolność od tortur lub okrutnego, nieludzkiego albo poniżającego traktowania lub karania, a także zakaz poddawania, bez swobodnie wyrażonej zgody, eksperymentom medycznym lub naukowym (art. 15);
- obowiązek nałożony na państwa w zakresie podejmowania odpowiednich środków w celu ochrony przed wszelkimi formami wykorzystywania, przemocy i nadużyć, a także zapewnienie osobom niepełnosprawnym, ofiarom przemocy, pomocy i wsparcia w celu powrotu do zdrowia fizycznego i psychicznego (art. 16);
- ochronę integralności osobistej poprzez poszanowanie integralności fizycznej i psychicznej (art. 17).

Niezwykle ważnym z perspektywy osadzonych z niepełnosprawnością dokumentem ONZ są także *Wzorcowe reguły minimalne Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczące postępowania z więźniami* (tzw. Reguły Mandeli), przetłumaczone w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich⁴. Dokument wyznacza obszary wparcia tej grupy więźniów wskazując zadania stojące przed administracją i personelem więziennym w tym zakresie. Czytamy w nim, że: „Administracja więzienna podejmie wszystkie uzasadnione kroki i uregulowania w celu zapewnienia więźniom niepełnosprawnym fizycznie, psychicznie lub w inny sposób pełnego i skutecznego dostępu do życia więziennego na sprawiedliwych zasadach.” (Reguła 5.2). Po to, aby te prawa zagwarantować „personel mający pracować ze specjalnymi grupami więźniów, lub któremu przydzielono inne specjalne funkcje, szkoleny jest do swojej pracy w specjalny sposób” (fragment Reguły 76).

Do dokumentów uchwalonych przez ONZ, a odnoszących się do osób z niepełnosprawnościami należą także: *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych*⁵ oraz *Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych*⁶, przyjęte w 1966 r., a ratyfikowane przez Polskę w dniu 3 marca 1977 r. Dokumenty te, o wiążącym charakterze prawnym (w odróżnieniu od wspomnianej Deklaracji Praw Człowieka), eksponują zakaz jakiegokolwiek dyskryminacji jako podstawę realizacji praw człowieka.

Do najważniejszych dokumentów europejskich o charakterze ogólnym odnoszących się do osób z niepełnosprawnością należą:

⁴ Reguły Nelsona Mandeli – Rzecznik Praw Obywatelskich, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/reguly-nelsona-mandeli> [dostęp: 02.05.2023]

⁵ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19 grudnia 1966 r., Dz.U. 1977, Nr 38, poz. 167.

⁶ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., Dz.U. 1977, Nr 38, poz. 169.

- Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (*The European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*), która weszła w życie w dniu 3 września 1953 r., ratyfikowana przez Polskę w dniu 19 stycznia 1993 r.,
- Europejska Karta Społeczna (*The European Social Charter*), obowiązująca od 26 lutego 1965 r., ratyfikowana przez Polskę w dniu 25 czerwca 1997 r.,
- Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej (*Charter of Fundamental Rights of the European Union*), uchwalona i podpisana w dniu 7 grudnia 2000 r.

Rada Europy wypracowała ponadto szereg aktów prawnych regulujących status osób z niepełnosprawnością w krajach członkowskich, które gwarantują im szczególną ochronę oraz stanowią fundament zaspokajania ich prawa w zakresie dostępu do wszystkich aspektów życia społecznego na równi z innymi osobami. Oto niektóre z nich:

- a) Zalecenie CM/Rec(2009)8 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie osiągnięcia pełnego uczestnictwa poprzez uniwersalne projektowanie. Zachęca ono państwa członkowskie do przyjęcia i promowania zasad uniwersalnego projektowania (ang. *Universal Design*, UD) w swoich politykach, przepisach i praktykach. Podkreśla znaczenie zapewnienia równego dostępu do środowiska fizycznego, technologii informacyjnych i komunikacyjnych, transportu, produktów i usług. Zalecenie wzywa do współpracy między odpowiednimi zainteresowanymi stronami, w tym rządami, władzami publicznymi, architektami, projektantami i organizacjami reprezentującymi osoby z niepełnosprawnością, w celu osiągnięcia pełnego uczestnictwa i integracji wszystkich osób w społeczeństwie. Zawiera wskazówki i sugestie dla państw członkowskich dotyczące wdrażania uniwersalnego projektowania w różnych obszarach, takich jak infrastruktura, budynki publiczne, mieszkalnictwo, przestrzeń publiczną, transport, technologie informacyjne i komunikacyjne, edukacja i turystyka. Zalecenie podkreśla również potrzebę podnoszenia świadomości, promowania szkoleń i edukacji w zakresie uniwersalnego projektowania oraz prowadzenia badań w tej dziedzinie⁷.

⁷ Zalecenie nr Rec(2009)8 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich o osiągnięciu pełnej integracji przez zastosowanie zasad projektowania uniwersalnego, [https://niepelnosprawni.gov.pl/container/dokumenty-miedzynarodowe/dokumenty-rady-europejskiej/Zalecenie%20nr%20Rec\(2009\)8.pdf](https://niepelnosprawni.gov.pl/container/dokumenty-miedzynarodowe/dokumenty-rady-europejskiej/Zalecenie%20nr%20Rec(2009)8.pdf), [dostęp: 08.07.2023].

- b) Zalecenie CM/Rec(2011)14 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie uczestnictwa osób niepełnosprawnych w życiu politycznym i publicznym. Zachęca ono państwa członkowskie do przyjęcia i wdrożenia odpowiednich przepisów prawnych, które gwarantują osobom z niepełnosprawnościami równy dostęp do pełnego uczestnictwa w procesach politycznych, takich jak wybory, pełnienie funkcji publicznych i udział w organizacjach społecznych. Ponadto wzywa państwa członkowskie do podjęcia działań mających na celu:
- eliminację barier architektonicznych i komunikacyjnych, które utrudniają lub uniemożliwiają osobom z niepełnosprawnościami pełne uczestnictwo w życiu politycznym i publicznym;
 - zapewnienie równego dostępu do informacji i komunikacji w kontekście życia politycznego i publicznego (m.in. poprzez dostęp do alternatywnych formatów informacji, tłumaczenia na język migowy, dostęp do technologii wspomagających oraz szkolenia w zakresie korzystania z tych narzędzi);
 - promowanie udziału osób z niepełnosprawnościami w procesie podejmowania decyzji (wskazuje się na potrzebę tworzenia mechanizmów konsultacji, udziału w organach doradczych oraz uczestnictwa w procesie opracowywania i wdrażania polityk publicznych);
 - podnoszenie świadomości społecznej na temat praw i potrzeb osób z niepełnosprawnościami oraz promowanie ich aktywnego uczestnictwa w życiu politycznym i publicznym (wskazując konieczność organizacji kampanii informacyjnych, szkoleń i edukacji społeczeństwa w zakresie równości, inkluzji i praw osób z niepełnosprawnościami⁸).
- c) Zalecenie CM/Rec(2012)13 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie zapewnienia kształcenia wysokiej jakości. Zalecenie to ma na celu promowanie wysokiej jakości edukacji na wszystkich poziomach, w tym w szkołach, placówkach edukacyjnych i instytucjach szkolnictwa wyższego. Podkreśla ono między innymi znaczenie określania i promowania jasnych celów edukacji oraz wartości, takich jak demokracja, równość, zrównoważony rozwój i prawa człowieka w kontekście edukacji. Koncentruje się na jakości nauczania i uczenia

⁸ Zalecenie CM/Rec(2011)14 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie uczestnictwa osób niepełnosprawnych w życiu politycznym i publicznym, [https://niepelnosprawni.gov.pl/container/dokumenty-miedzynarodowe/dokumenty-rady-europejskiej/Zalecenie%20CM%20Rec\(2011\)14.pdf](https://niepelnosprawni.gov.pl/container/dokumenty-miedzynarodowe/dokumenty-rady-europejskiej/Zalecenie%20CM%20Rec(2011)14.pdf) [dostęp: 08.07.2023].

się, zachęcając do stosowania różnorodnych i interaktywnych metod nauczania, uwzględniających różnorodność uczniów. Wskazuje się na potrzebę odpowiedniego przygotowania nauczycieli, ich ciągłego doskonalenia zawodowego oraz korzystania z nowoczesnych technologii w procesie nauczania, a także zaleca rozwijanie skutecznych systemów oceniania i sprawdzania, które uwzględniają różnorodność uczniów. Podkreśla znaczenie partnerstwa i współpracy w celu wspierania jakości edukacji oraz wszechstronnego rozwoju uczniów⁹.

d) Zalecenie 2064 (2015) Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich: Równość i włączenie społeczne osób niepełnosprawnych: Równość i włączenie społeczne osób niepełnosprawnych. Dokument ten ma na celu promowanie równych praw i możliwości dla osób z niepełnosprawnościami oraz zapewnienie ich pełnego uczestnictwa w społeczeństwie poprzez:

- zapewnienie równych praw i dostępu do edukacji, zatrudnienia, opieki zdrowotnej, kultury, sportu i rekreacji dla osób z niepełnosprawnościami;
- konieczność eliminacji wszelkich form dyskryminacji i nierówności;
- włączenie społeczne i pełne uczestnictwo osób z niepełnosprawnościami, w życiu społecznym, politycznym, kulturalnym i ekonomicznym oraz zapewnienie równych szans na pełny rozwój ich potencjału;
- zapewnienie dostępu do wysokiej jakości usług i wsparcia dla osób z niepełnosprawnościami (w tym w zakresie opieki zdrowotnej, rehabilitacji, edukacji, opieki społecznej, zatrudnienia i mieszkalnictwa), dostosowanych do indywidualnych potrzeb i preferencji;
- prowadzenie działań na rzecz podnoszenia świadomości społecznej na temat praw, potrzeb i zdolności osób z niepełnosprawnościami (dyrektywa zachęca również do prowadzenia szkoleń dla pracowników sektora publicznego i prywatnego w celu zwiększenia wiedzy i kompetencji w obszarze niepełnosprawności);
- współpracę między państwami członkowskimi, organizacjami społeczeństwa obywatelskiego oraz organizacjami osób z niepełnosprawnościami w celu realizacji równości i włączenia społecznego. Zaleca

⁹ Zalecenie CM/Rec(2012)13 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie zapewnienia kształcenia wysokiej jakości, [https://niepelnosprawni.gov.pl/container/dokumenty-miedzynarodowe/dokumenty-rady-europejskiej/Zalecenie%20CM%20Rec\(2012\)13.pdf](https://niepelnosprawni.gov.pl/container/dokumenty-miedzynarodowe/dokumenty-rady-europejskiej/Zalecenie%20CM%20Rec(2012)13.pdf) [dostęp: 08.07.2023].

się również monitorowanie postępów w zakresie implementacji zaleceń oraz wymianę najlepszych praktyk.

Dokument podkreśla ponadto konieczność ochrony osób z niepełnosprawnościami przed wszelkimi formami przemocy oraz zapewnienia im dostępu do wsparcia i usług w przypadku jej wystąpienia¹⁰.

Osoby z niepełnosprawnością w polskich jednostkach penitencjarnych

Według wyników ostatniego Europejskiego Ankietowego Badania Zdrowia (ang. *European Health Interview Survey – EHIS*) realizowanego przez kraje członkowskie zgodnie z zaleceniami Eurostatu a przeprowadzonego w 2019 r., 13 % mieszkańców Polski to osoby z niepełnosprawnościami¹¹. Ten znaczący udział osób z niepełnosprawnościami w populacji ogólnej sugeruje, że będą one miały także swoją reprezentację wśród osadzonych w zakładach karnych. Niestety nie sposób dokładnie ustalić ile osób z niepełnosprawnościami przebywa obecnie w polskich zakładach karnych i aresztach śledczych. Centralny Zarząd Służby Więziennej (CZSW) w ramach prawa dostępu do informacji publicznej podał informacje na temat liczby osób z niepełnosprawnością osadzonych w jednostkach penitencjarnych w ostatnim roku sprawozdawczym. Według danych z 30 czerwca 2022 r. w jednostkach penitencjarnych przebywało 128 osadzonych poruszających się na wózku oraz 534 osadzonych korzystających z kul łokciowych. Ponieważ dane na temat osób z niepełnosprawnością słuchu i wzroku zbierane są raz w roku, CZSW wykazał, iż w roku 2021 – 128 osadzonych to osoby z dysfunkcją słuchu, natomiast 142 – z dysfunkcją wzroku¹² (Tab. 1).

¹⁰ Equality and inclusion for people with disabilities – Report, Recommendation 2064 (2015), <https://pace.coe.int/en/files/21553>, [dostęp: 08.07.2023].

¹¹ Stan Zdrowia Ludności Polski w 2019 r., https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5513/26/1/1/stan_zdrowia_ludnosci_polski_w_2019_r.docx [dostęp: 01.05.2023].

¹² Dane uzyskane od CZSW w odpowiedzi z dn. 7 października 2022 r. (BDG.0143.180.2022.BA) na złożony wniosek o udostępnienie informacji publicznej

Tabela 1. Osoby z niepełnosprawnością sensoryczną osadzone w jednostkach penitencjarnych w latach 2019–2021

Rok	Osadzeni z dysfunkcją słuchu		Osadzeni z dysfunkcją wzroku	
	niesłyszący	słabosłyszący	niewidomi	słabowidzący
2019	15	182	10	199
2020	16	117	9	178
2021	14	114	11	131

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji uzyskanych od CZSW w odpowiedzi z dn. 7 października 2022 r.

Karę pozbawienia wolności wykonuje się w Polsce w trzech systemach: programowego oddziaływania, terapeutycznym i zwykłym. Do systemu terapeutycznego są kierowani m.in. osadzeni z niepełnosprawnością intelektualną¹³. Statystyki prowadzone przez CZSW traktują łącznie osadzonych z rozpoznaniem niepsychotycznych zaburzeń psychicznych oraz osadzonych z niepełnosprawnością intelektualną. Z końcem grudnia 2022 r., z tym rodzajem zaburzeń/niepełnosprawności wykazano 1 564 skazanych zakwalifikowanych do oddziałów terapeutycznych przebywających w tych oddziałach oraz 114 zakwalifikowanych do oddziałów terapeutycznych przebywający poza tymi oddziałami¹⁴.

Niektórzy badacze zjawiska utrzymują, że osadzonych z niepełnosprawnościami może być kilka tysięcy, co stanowi znaczący udział tych osób w całej populacji więziennej¹⁵. Podanie dokładnych liczb nie jest proste z uwagi na rozbieżności pomiędzy liczbą osób z niepełnosprawnością rzeczywistą (biologiczną) a niepełnosprawnością uznaną przez kompetentny podmiot (prawną). Zgodnie z art. 1 *Ustawy z 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób*

¹³ Ustawodawca w art. 96 kkw, wskazując, kto odbywa karę pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym, w § 1 wymienia skazanych z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi, w tym skazanych za przestępstwo za przestępstwo określone w art. 197–203 Kodeksu karnego, popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych, upośledzonych umysłowo, a także uzależnionych od alkoholu albo innych środków odurzających lub psychotropowych oraz skazanych niepełnosprawnych fizycznie – wymagających oddziaływania specjalistycznego, zwłaszcza opieki psychologicznej, lekarskiej lub rehabilitacyjnej. W § 3 czytamy, że kiedy przemawiają za tym względy lecznicze i wychowawcze, w oddziale terapeutycznym mogą odbywać karę także inni skazani, za ich zgodą. Należy podkreślić, że karę pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym wykonuje się przede wszystkim w oddziale terapeutycznym o określonej specjalizacji (§ 4).

¹⁴ Dane pochodzą z prowadzonych przez CZSW statystyk rocznych, <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>, [dostęp: 12.07.2023].

¹⁵ E. Szlezak-Kawa, *Niepełnosprawni też siedzą*, „Przegląd Penitencjarny” 2014, nr 11, s. 13.

*niepełnosprawnych*¹⁶, osoby niepełnosprawne posiadają orzeczenie wydane przez odpowiednie organy, tym samym eliminuje ono z tej grupy osób jednostki, które owych orzeczeń nie posiadają. W warunkach zakładu karnego posiadanie czy brak orzeczenia o niepełnosprawności nie jest bynajmniej wyznacznikiem podejmowania wobec osadzonych oddziaływań leczniczych, wychowawczych czy terapeutycznych. Kierując się bowiem jedną z podstawowych zasad *Kodeksu karnego wykonawczego* z 6 czerwca 1997 r.¹⁷, jaką jest zasada humanitaryzmu (art. 4 § 1), zakłady karne są zobowiązane do takiego wykonywania kar, środków karnych zabezpieczających i zapobiegawczych, aby gwarantowały poszanowanie godności ludzkiej skazanego. Humanitaryzm razem z obowiązującą zasadą zindywidualizowanego oddziaływania na skazanego (której realizacji służyć mają wspomniane trzy systemy wykonywania kary w obrębie różnych typów zakładów karnych)¹⁸ ma gwarantować osadzonym z niepełnosprawnościami dostęp do odpowiedniej opieki zdrowotnej, rehabilitacji, terapii oraz edukacji i aktywności społecznej, w taki sposób, który uwzględnia i szanuje ich specyficzne potrzeby.

Uwzględniając zróżnicowane potrzeby skazanych z niepełnosprawnościami, Dyrektor Generalny Służby Więziennej, w oparciu o przepisy kkw (art. 74 § 4a i art. 208 § 6), wydaje zarządzenia o przeznaczeniu zakładów karnych i aresztów śledczych, wskazując właściwe dla zaspokojenia tych potrzeb miejsca odbywania ich kary. Zarządzenie z dnia 11 maja 2023¹⁹, uwzględniając potrzeby skazanych lub tymczasowo aresztowanych z niepełnosprawnością, wskazuje, że większość zakładów karnych w Polsce dedykowana jest osadzonym poruszającym się na wózku. Zaledwie co piąty ośrodek detencji zaspokaja potrzeby osób z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub niepełnosprawnością intelektualną. Zdecydowanie najmniej korzystna jest sytuacja skazanych z dysfunkcjami sensorycznymi. Tylko jedna jednostka penitencjarna w kraju, tj. Oddział Zewnętrzny Bydgoszcz-Fordon, posiada oddział przeznaczony dla skazanych ociemniałych odbywających karę w systemie terapeutycznym, poza oddziałem. Brakuje natomiast takich oddziałów wspierających osadzonych z utratą słuchu (Tab. 2).

¹⁶ Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, Dz.U. 1997 nr 123 poz. 776.

¹⁷ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, Dz. U. z 1997 r. nr 90, poz. 557.

¹⁸ B. Tobecka-Nabiałczyk, *Niepełnosprawność fizyczna osób pozbawionych wolności i implikacje dla systemu penitencjarnego*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 2016, nr 9, s. 123.

¹⁹ Zob. *Przeznaczenie zakładów karnych i aresztów śledczych według stanu na dzień 11 maja 2023 r.*, <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-przeznaczenie-zk-i-as> [dostęp: 15.07.2023].

Tabela 2. Liczba miejsc odbywania kary z cełą/celami dla osób z niepełnosprawnością (według stanu na dzień 11 maja 2023 r.)

Tymczasowo aresztowani/ skazani poruszający się na wózku		Tymczasowo aresztowani/ skazani z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub niepełnosprawnością intelektualną		Skazani niewidomi	
N	%	N	%	N	%
68	66,0	23	22,3	1	1,0
Łączna liczba miejsc odbywania kary (ZK, AS oraz wyodrębniony oddział zewnętrzny) – 103					

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji o przeznaczeniu zakładów karnych i aresztów śledczych według stanu na dzień 11 maja 2023 r. dostępnych pod adresem: <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-przeznaczenie-zk-i-as>.

Analiza przeznaczenia zakładów karnych i aresztów śledczych pokazuje, że od 2015 r. zwiększa się liczba jednostek przygotowanych do pobytu szczególnie skazanych z niepełnosprawnością narządu ruchu (Rys. 1).

Rysunek 1. Liczba miejsc odbywania kary z cełą/celami dla osób z niepełnosprawnością w roku 2015 i 2022 – porównanie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji o przeznaczeniu zakładów karnych i aresztów śledczych dostępnych pod adresem: <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-przeznaczenie-zk-i-as>.

Dostępność jako realizacja praw, zapewnienie autonomii i równości

Spojrzenie na niepełnosprawność z perspektywy praw człowieka, nakłada na nas obowiązek budowania społeczeństwa, w którym wszystkie istoty ludzkie, w tym osoby z niepełnosprawnościami, mogą korzystać z przysługujących im praw obywatelskich, politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturalnych. Zawarta w przywoływanej wcześniej *Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych* definicja tych osób stanowi podstawę podejścia do niepełnosprawności z perspektywy praw człowieka i jednocześnie wzmacnia to podejście. Czytamy w niej bowiem, iż: „Do osób niepełnosprawnych zalicza się te osoby, które mają długotrwale naruszoną sprawność fizyczną, umysłową, intelektualną lub w zakresie zmysłów co może, w oddziaływaniu z różnymi barierami, utrudniać im pełny i skuteczny udział w życiu społecznym, na zasadzie równości z innymi osobami”²⁰. Dlatego też zapewnienie dostępności jawi się jako realizacja tych praw²¹. Dostępność jest kluczowym elementem w zapewnienia równości i autonomii, ponieważ eliminuje bariery, które mogą ograniczać dostęp i uczestnictwo osób z niepełnosprawnościami. Zapewnienie dostępności do usług, infrastruktury i informacji pozwala zrównać szanse i przeciwdziałać dyskryminacji. Ma ona szczególne znaczenie w przypadku analizy sytuacji faktycznej i prawnej osób z niepełnosprawnościami odbywających karę pozbawienia wolności. W kontekście więźniów z niepełnosprawnościami, dostępność jako realizacja praw, zapewnienie autonomii i równości ma na celu zagwarantowanie równego dostępu do infrastruktury więziennej, usług medycznych, rehabilitacji, informacji, edukacji oraz dostępnych w placówce aktywności. Zapewnienie dostępności dla więźniów z niepełnosprawnościami ma na celu umożliwienie im uczestnictwa, zachowania godności i autonomii w systemie więziennym, z poszanowaniem ich praw i równości wobec innych więźniów.

Ważnym instrumentem prawnym, który ma na celu zapewnienie równego dostępu do usług, infrastruktury i informacji dla osób z niepełnosprawnościami we wszystkich dziedzinach życia, w tym również w systemie więziennym jest *Ustawa z 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu*

²⁰ *Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych*, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/konwencja-onz-o-prawach-osob-niepelnosprawnych> [dostęp: 15.07.2023].

²¹ Dostępność została uznana za prawo w art. 9, 3 i 21 Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych.

dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami²². Jest ona systemowym zobowiązaniem podmiotów publicznych (w tym także więc jednostek penitencjarnych) do zapewnienia dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami w zakresie realizowanych przez nie zadań, z uwzględnieniem minimalnych wymagań, o których mowa w art. 6 ustawy a obejmujących dostępność: architektoniczną, cyfrową oraz informacyjno-komunikacyjną. Wymagania te obejmują²³:

1. w zakresie dostępności architektonicznej:
 - zapewnienie możliwości poruszania się po piętrach i pomiędzy piętrami,
 - umożliwienie dotarcia do wszystkich pomieszczeń w budynku (z wyjątkiem pomieszczeń technicznych),
 - umożliwienie nawigacji wewnątrz budynku w szczególności osobom z wadami wzroku oraz słuchu,
 - umożliwienie wejścia do budynku z psem asystującym,
 - zapewnienie bezpiecznej ewakuacji z budynku wszystkim, w tym osobom z niepełnosprawnościami;
2. w zakresie dostępności cyfrowej (stron i aplikacji mobilnych):
 - umieszczenie danych teleadresowych podmiotu i linku do strony podmiotowej w Biuletynie Informacji Publicznej (BIP),
 - umieszczenie na stronie narzędzi kontaktowych (np. formularzy, wideotłumacza języka migowego itp.),
 - zapewnienie odpowiedniej nawigacji po stronie,
 - umieszczenie na stronie deklaracji dostępności,
 - umieszczenie na stronie dostępnych multimediiów,
 - umieszczenie na stronie informacji dotyczących sytuacji kryzysowej,
 - publikacji dokumentów urzędowych oraz wzorów umów lub wzorów innych dokumentów przeznaczonych do zaciągania zobowiązań cywilnoprawnych.

Strony internetowe i aplikacje mobilne podmiotów publicznych muszą być zgodne ze Standardem WCAG 2.1 (ang. *Web Content Accessibility Guidelines*), tj. opublikowanym przez międzynarodową organizację normalizacyjną W3C (ang. *World Wide Web Consortium*), który zawiera zbiór zasad, jakimi powinni kierować się twórcy stron

²² Ustawa z 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami, Dz.U. 2019 poz. 1696.

²³ P. Kowalski, A. Mikołajczyk, B. Zimny, *Jak wdrażać Ustawę o zapewnianiu dostępności*. Łódź: Europejski Fundusz Społeczny, 2019.

internetowych, aby były one maksymalnie dostępne dla osób ze zróżnicowanymi potrzebami. Dostępność cyfrowa odnosi się nie tylko do stron internetowych, ale obejmuje także dokumenty, napisy w filmach czy audiodeskrypcję;

3. z zakresie dostępności informacyjno-komunikacyjnej:

- zapewnienie urządzeń ułatwiających słyszenie (tj. np. pętli indukcyjnych, systemu FM, systemu IR czy Bluetooth),
- umieszczenie na stronie internetowej danego podmiotu informacji o zakresie jego działalności – w postaci elektronicznego pliku zawierającego tekst odczytywalny maszynowo (np. poprzez czytnik ekranu), nagrania treści w polskim języku migowym (PJM) oraz informacji w tekście łatwym do czytania (ang. *Easy-To-Read*, ETR),
- zapewnienie możliwości komunikacji w innej formie wskazanej przez osobę ze szczególnymi potrzebami – np. przez e-mail, SMS lub pisząc na kartce,
- zapewnienie możliwości skorzystania z tłumacza PJM – dostępnego na życzenie osoby głuchej, bezpłatnie i bez konieczności wcześniejszego umawiania się,
- zapewnienie możliwości złożenia wniosku w formie filmu w PJM, który następnie zostanie przetłumaczony na język polski, podobnie jak odpowiedź na wniosek.

Ustawodawca, przewidując możliwe problemy techniczne lub prawne, utrudniające lub uniemożliwiające wywiązanie się danego podmiotu z w/w zobowiązań, wprowadził możliwość skorzystania z dostępu alternatywnego, rozumianego jako „działania i rozwiązania organizacyjne, które zapewnią osobie ze szczególnymi potrzebami dostęp do budynku, ale nie w sposób samodzielny lub na zasadzie równości z innymi osobami (potrzebna pomoc innej osoby), albo które nie zapewniają dostępu do budynku podmiotu publicznego, ale umożliwiają skorzystanie z usług publicznych w inny sposób (np. online)”²⁴.

W celu spełnienia minimalnych wymagań, o których mowa w art. 6 omawianej ustawy, należy ponadto korzystać z racjonalnych usprawnień definiowanych jako „konieczne i stosowne modyfikacje lub adaptacje, niepociągające za sobą nieproporcjonalnych i niepotrzebnych utrudnień,

²⁴ Ibidem, s. 10.

które są niezbędne w określonych przypadkach dla zapewnienia osobom o szczególnych potrzebach możliwości korzystania z dóbr i usług.”²⁵

Ustawa o dostępności stanowi ramy prawne dla zapewnienia dostępności osób z niepełnosprawnościami we wszystkich sferach i sytuacjach życiowych, a zatem ma również zastosowanie w odniesieniu do więźniów z niepełnosprawnościami oraz osób ich odwiedzających. W przypadku zakładów karnych i aresztów śledczych oznacza to, że:

- infrastruktura więzienna (tj. pomieszczenia, komunikacja na terenie zakładu, nawierzchnie, przestrzenie spacerowe itp.) powinna być tak dostosowana, aby była ona dostępna dla osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności (zgodnie z zasadą „racjonalnego usprawnienia”²⁶), uwzględniając również lokalizację jednostek penitencjarnych w miejscach do których można dotrzeć samochodem oraz transportem publicznym. Ma to szczególne znaczenie dla osób odwiedzających osadzonych oraz pracowników zakładu,
- osadzonym z niepełnosprawnościami należy zapewnić informacje o zasadach i przepisach więziennych, programach resocjalizacyjnych, usługach medycznych itp. w dostępnych w formatach dostosowanych do ich zróżnicowanych potrzeb (np. takich jak pismo w druku powiększonym, w systemie Braille’a lub tłumaczenie na język migowy czy tekst przygotowany w wersji ETR),
- osadzonym z niepełnosprawnościami należy zapewnić dostęp do technologii wspomagających, które mogą im ułatwić korzystanie z usług i informacji,
- osobom z niepełnosprawnościami należy zapewnić odpowiednią opiekę medyczną, dostęp do rehabilitacji i niezbędnych urządzeń medycznych czy terapii, które są istotne dla ich dobrostanu oraz dodatkową pomoc i wsparcie w codziennych czynnościach, jeśli jest to wymagane ze względu na ich niepełnosprawność,
- instytucje penitencjarne powinny zapewnić równy dostęp do zatrudnienia oraz szkoleń dla osadzonych z niepełnosprawnościami oraz działać w sposób, który zapobiega wszelkim formom dyskryminacji i zapewnia ochronę ich praw.

²⁵ Ibidem, s. 9.

²⁶ Wynikającą z art. 2. Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych.

Założenia metodologiczne przeprowadzonych badań

Ustawa o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (dalej: UZD) nakłada na każdy podmiot publiczny w Polsce obowiązek raportowania stanu zapewniania dostępności. Główne zasady tego procesu zostały opisane w art. 11 ustawy. Pierwsze raportowanie zakończyło się 31 marca 2021 r., a kolejne zostanie przeprowadzone po okresie 4-letnim, czyli w 2025 r.

Podstawowym narzędziem wykorzystywanym do przygotowania raportu był formularz elektroniczny opracowany przez Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej (MFiPR) udostępniony w portalu sprawozdawczym Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) – PS GUS. Formularz przygotowany w postaci kwestionariusza/ankiety, odnosił się do każdego z trzech obszarów dostępności o których mowa w art. 6 UZD oraz obejmował informację o dostępie alternatywnym. Uwzględniono w nim także pola, w których dany podmiot mógł zamieścić dodatkowe uwagi, komentarze, wyjaśnienia itp. – dotyczące poszczególnych aspektów zapewnienia dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami. Pola te, w przeciwieństwie do większości wcześniej wymienionych pytań, gdzie pozyskane dane mają charakter ilościowy, służyły pozyskaniu danych jakościowych. Niezależnie od przekazania danych za pośrednictwem PS GUS lub inną drogą, podmiot publiczny zobowiązany do raportowania dostępności był także ustawowo zobligowany do publikacji raportu o stanie zapewniania dostępności na stronie BIP lub innej stronie tego podmiotu. W tym celu wygenerowany raport z platformy PS GUS (wydruk do pliku pdf) lub wypełniony wzór formularza pobrany ze strony MFiPR, został zamieszczony na stronie BIP. W związku z tym, że duża część zakładów karnych skorzystała z takiego rozwiązania, w niniejszym badaniu oparto się na analizie zamieszczanych na stronach internetowych oraz na stronie BIP *Raportów o stanie zapewniania dostępności podmiotu publicznego* oraz *Deklaracji dostępności*.

Celem podjętych badań była ocena stanu dostępności zakładów karnych dla osadzonych z niepełnosprawnością. Problem główny przeprowadzonych analiz zawarł się w pytaniu: Jaka jest dostępność polskich placówek detencji dla osadzonych z niepełnosprawnością w świetle przygotowanych raportów o stanie dostępności podmiotu publicznego? W ramach problemu głównego zostały sformułowane następujące problemy szczegółowe:

1. Jak zakłady karne w Polsce wywiązują się z obowiązku spełniania minimalnych wymagań w zakresie dostępności architektonicznej, cyfrowej i informacyjno-komunikacyjnej ujętych w art. 6 UZD?
2. Czy, a jeśli tak, to jakie formy dostępu alternatywnego stosowane są przez zakłady karne w celu zapewnienia wsparcia osobom ze szczególnymi potrzebami?

W celu uzyskania odpowiedzi na postawione pytania badawcze zastosowano metodę analizy dokumentów, którymi były raporty o stanie zapewniania dostępności podmiotu publicznego oraz deklaracje dostępności zamieszczone na stronach internetowych zakładów karnych oraz na stronie BIP. Zastosowana technika badań dokumentów polegała na analizie ilościowej i jakościowej zawartej w nich treści²⁷. Z 64 zakładów karnych funkcjonujących w Polsce²⁸, raporty dostępności zamieściło na swoich stronach internetowych i/lub na stronie BIP 48 z nich. Ze względu na to, że 16 placówek nie udostępniło swoich dokumentów na żadnej ze wskazanych stron, do analizy włączono tylko opublikowane raporty dostępności oraz deklaracje dostępności z 48 zakładów karnych (75%). Analizy przeprowadzono w lipcu 2023 r.

Wyniki badań własnych

Analiza materiału badawczego prowadzona była z zachowaniem układu działań formularza przygotowanego przez MFiPR, tj. Raportu o stanie zapewniania dostępności podmiotu publicznego, i obejmowała:

1. Dostępność architektoniczną,
2. Dostępność cyfrową,
3. Dostępność informacyjno-komunikacyjną,
4. Informacje o dostępie alternatywnym.

Dodatkowo treści dotyczące dostępności cyfrowej uzupełniono danymi z przygotowanych przez oceniane placówki deklaracji dostępności oraz na podstawie zawartości ich stron internetowych.

Należy podkreślić, iż każdy biorący udział w raportowaniu podmiot sporządził ww. dokument w oparciu o dokonany audyt i na podstawie

²⁷ J. Apanowicz, *Metodologiczne elementy procesu poznania naukowego w teorii organizacji i zarządzania*, Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „BERNARDINUM”, Gdynia 2000, s. 131.

²⁸ Informacje na podstawie danych zawartych na stronie internetowej Służby Więziennej, <https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> [dostęp: 15.07.2023].

samooceny. Przeprowadzona analiza pokazała, że w związku z tym, że czynność ta wykonywana była po raz pierwszy (m.in. przez nowo powołanych koordynatorów dostępności), dla wielu osób odpowiedzialnych za przygotowanie raportu nie w pełni jasne mogły być zarówno przepisy zawarte w UZD i UDC²⁹, jak i same pytania formułowane w raporcie. Stąd oceniane aspekty mogą nie odzwierciedlać w pełni faktycznego stanu dostępności analizowanych placówek detencji i wymagają ostrożności w wyciąganiu uogólnionych wniosków.

Dział 1. Dostępność architektoniczna

W ramach dostępności architektonicznej analizowano ocenę przeprowadzoną przez zakłady karne (dalej: ZK) w kontekście spełniania przez nie minimalnych wymagań określonych w art. 6 UZD w zakresie:

- a) „zapewnienia wolnych od barier poziomych i pionowych przestrzeni komunikacyjnych budynków,
- b) instalacji urządzeń lub zastosowania w budynkach środków technicznych i rozwiązań architektonicznych, które umożliwiają dostęp do wszystkich pomieszczeń, z wyłączeniem pomieszczeń technicznych,
- c) zapewnienia informacji na temat rozkładu pomieszczeń w budynku, co najmniej w sposób wizualny i dotykowy lub głosowy,
- d) zapewnienia wstępu do budynku osobie korzystającej z psa asystującego,
- e) zapewnienia osobom ze szczególnymi potrzebami możliwości ewakuacji lub ich uratowania w inny sposób”³⁰.

Uzyskane wyniki pokazały, że nieco ponad połowa ZK (46%) w przygotowanych raportach wykazała, iż nie dysponuje wolnymi od barier poziomymi i pionowymi przestrzeniami komunikacyjnymi, a blisko połowa z nich (44%) zapewnia takie udogodnienia tylko w części zajmowanych przez siebie budynków. W odniesieniu do wymagań dotyczących stosowania w zajmowanych budynkach rozwiązań architektonicznych, środków technicznych lub zainstalowanych urządzeń, które umożliwiają osobom ze szczególnymi potrzebami dostęp do wszystkich pomieszczeń,

²⁹ Skrót UZD odnosi się do Ustawy z 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Dz. U. 2020 poz. 1062), natomiast skrót UDC do Ustawy z 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych (Dz. U. 2019 poz. 848).

³⁰ *Raport o stanie zapewniania dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami przez podmioty publiczne w Polsce*, Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej, Departament Europejskiego Funduszu Społecznego, 2021, <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/raport-o-dostepnosci-podmiotow-publicznych>, s. 14.

z wyłączeniem pomieszczeń technicznych, należy wskazać, że 29% ZK zadeklarowała wywiązywanie się z tego zalecenia. Nieco ponad połowa z nich (46%) nie stosowała w okresie oceny takiego rozwiązania.

UZD wskazuje podmiotom publicznym konieczność zapewnienia osobom o szczególnych potrzebach informacji o rozkładzie pomieszczeń w budynku, w którym realizują swoje zadania. Oznacza to, że każda osoba, wchodząc do jego budynku/budynków, powinna otrzymać stosowne informacje o rozkładzie pomieszczeń, gdzie należy się kierować i jak dotrzeć do miejsc, które ją interesują. Powinny to więc być informacje przedstawione w sposób co najmniej wizualny (np. w formie tablicy, ekranu, planu, schematu, oznaczeń kierunkowych) i dotykowy (np. tablica informacyjna zapisana w alfabecie Braille'a, tyflografika, makieta, fakturowe ścieżki prowadzące) lub głosowy (np. poprzez przeszkolonego pracownika, urządzenia typu infokiosk, infomat, nagranie audio na stronie internetowej). Analiza zamieszczonych przez ZK raportów pokazała, że jest to jeden z najbardziej zaniedbanych obszarów w odniesieniu do dostępności architektonicznej, bowiem 83% z nich nie zapewnia osobom ze szczególnymi potrzebami możliwości samodzielnego zorientowania się w zakresie możliwości dotarcia do poszczególnych pomieszczeń ZK.

Ważnym aspektem dostępności dla osób z niepełnosprawnością jest również umożliwienie wejścia do budynku podmiotu publicznego z psem asystującym. Poza zapisami zawartymi w art. 6 UZD, kwestie te reguluje również art. 20a ust. 1 pkt 1 ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych³¹. Przedstawione przez ZK raporty wskazują, że zdecydowana ich większość (73%) wywiązuje się z tego obowiązku.

UZD, przywiązując ogromną wagę do kwestii zapewnienia bezpieczeństwa w sytuacji wystąpienia zagrożenia życia i zdrowia, zobowiązuje podmioty publiczne do zapewnienia sprawnej ewakuacji osób ze szczególnymi potrzebami lub uratowania ich w inny sposób. Temu celowi służyć mają odpowiednie oznakowania dróg ewakuacyjnych, opracowane i wywieszone plany ewakuacji, wyposażenie obiektów w specjalistyczny sprzęt do ewakuacji osób z niepełnosprawnościami (np. sygnalizacja naprowadzająca do wyjść ewakuacyjnych, rękawy ewakuacyjne) oraz szkolenia i instrukcje dla pracowników z zakresu ochrony przeciwpożarowej, zasad, sposobów

³¹ Ustawa z 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz. U. 1997 Nr 123 poz. 776).

i metod postępowania na wypadek ewakuacji. W swoich raportach 62% ZK uznało, że zapewnia w budynku możliwość ewakuacji osób ze szczególnymi potrzebami. Niestety co trzecia placówka detencji w Polsce wykazała, że nie ma możliwości zapewnienia bezpiecznej ewakuacji przebywającym na jej terenie osobom ze szczególnymi potrzebami (Tab. 3).

Tabela 3. Dostępność architektoniczna zakładów karnych

Obszar dostępności	TAK		NIE		W części budynków tak, w części nie	
	N	%	N	%	N	%
Wolne od barier poziome i pionowe przestrzenie komunikacyjne	5	10,0	22	46,0	21	44,0
Rozwiązania architektoniczne, środki techniczne lub zainstalowane urządzenia, które umożliwiają dostęp do wszystkich pomieszczeń, z wyłączeniem pomieszczeń technicznych	14	29,0	22	46,0	12	25,0
Informacje na temat rozkładu pomieszczeń, zapewnione co najmniej w sposób wizualny i dotykowy lub głosowy	6	12,0	40	83,0	2	4,0
Zapewnienie (umożliwienie, dopuszczenie) wstępu do budynku (budynków) osobie korzystającej z psa asystującego	35	73,0	8	17,0	5	10,0
Zapewnienie osobom ze szczególnymi potrzebami możliwość ewakuacji lub uratowania w inny sposób	30	62,0	17	35,0	1	3,0

Źródło: opracowanie własne

Dział 2. Dostępność cyfrowa

Ministerstwo Cyfryzacji, przygotowując zapisy UDC, miało na celu wdrożenie do krajowego porządku prawnego *Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/2102 z 26 października 2016 r. w sprawie dostępności stron internetowych i mobilnych aplikacji organów sektora publicznego*³². Przed jej wprowadzeniem wymóg zapewnienia dostępności

³² Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/2102 z dnia 26 października 2016 r. w sprawie dostępności stron internetowych i mobilnych aplikacji organów sektora publicznego, Dz.U. UE L Nr 327, s. 1, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=OJ:L:2016:327:FULL&from=LV>.

stron internetowych dla osób z niepełnosprawnościami określony był w akcie wykonawczym do *Ustawy z 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne*³³, czyli w Krajowych Ramach Interoperacyjności (KRIR). Warto podkreślić, że dostępność cyfrowa to nie tylko obowiązek prawny wynikający z zapisów UDC, ale też szansa na dotarcie do wszystkich użytkowników, w tym osób z niepełnosprawnościami.

Od 23 września 2020 r. opis stanu faktycznego w zakresie dostępności podmiotu publicznego dla osób z niepełnosprawnościami powinien być zawarty w deklaracji dostępności. Jej zadaniem jest bowiem podanie istotnych informacji o rozwiązaniach, ale też trudnościach, jakie napotkać mogą osoby ze szczególnymi potrzebami na stronie internetowej czy w aplikacji mobilnej danego podmiotu publicznego. W niniejszym badaniu dostępność cyfrową ZK w Polsce analizowano pod kątem spełnienia wymagań określonych w UDC, w tym obowiązku:

- posiadania deklaracji dostępności prowadzonych stron www;
- zgodności stron www z wymogami dostępności określonymi w UDC.

Analiza zawartości stron internetowych ZK funkcjonujących w Polsce pokazała, że wszystkie ich podstrony posiadają deklarację dostępności. W związku z tym, że podmiotem prowadzącym stronę główną ZK jest Centralny Zarząd Służby Więziennej, a poszczególne placówki detencji są administratorami jedynie podstron im dedykowanych, deklaracje dostępności niemal w każdym analizowanym przypadku wskazywały, iż prowadzona przez nie strona www jest częściowo zgodna z UDC z powodu niezgodności lub wyłączeń wymienionych poniżej:

- nie wszystkie filmy posiadają opis dla osób słabosłyszących i niesłyszących,
- na stronie działają skróty klawiaturowe,
- nie wszystkie zdjęcia posiadają opis alternatywny dla osób słabowidzących i niewidomych.

Ponadto pojawiały się zapisy, że zamieszczane na stronach internetowych formularze kontaktowe nie posiadają etykiet tekstowych powiązanych z polami, co może powodować trudności dla osób korzystających z czytnika ekranu oraz że dokumenty archiwalne opublikowane na stronie przed 23 września 2018 r. nie są dostępne. Wśród innych niezgodności z zapisami UDC znalazły się także:

³³ Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 24 lutego 2017 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne, Dz.U. z 2017 r. poz. 570 ze zm.

- brak tekstowej alternatywy multimediiów,
- brak mapy strony,
- obecność elementów, które powodują gwałtowne zmiany jasności lub szybko błyskają na czerwono,
- brak instrukcji odnoszącej się do koloru elementu,
- brak zabezpieczenia CAPTCHA,
- filmy i animacje nie posiadają audiodeskrypcji,
- część zamieszczanych plików nie jest dostępnych cyfrowo, strona zawiera załączniki w postaci plików PDF, DOC i tym podobnych.

Odniesienia do dostępności cyfrowej stron internetowych znaleźć można było w zaledwie 15 z 48 analizowanych raportach o zapewnieniu dostępności. Oceny osób je przygotowujących pozwalają wnioskować o niedostatecznej znajomości wytycznych zawartych w UDC (Tab. 4).

Tabela 4. Zgodność z ustawą o dostępności cyfrowej stron internetowych ZK wg danych zawartych w raportach (N=15)

Ocena zgodności stron internetowych z UDC	Zgodna		Częściowo zgodna		Niezdgodna	
	N	%	N	%	N	%
	5	33,0	7	47,0	3	20,0

Źródło: opracowanie własne

Dział 3. Dostępność informacyjno-komunikacyjna

Analizując dostępność informacyjno-komunikacyjną ZK, wzięto pod uwagę przekazane przez te podmioty informacje w zakresie spełnienia wymagań zawartych w UZD odnośnie:

- a) konieczności zapewnienia osobom ze szczególnymi potrzebami obsługi z wykorzystaniem następujących sposobów/środków wspierających komunikowanie się:
 - kontakt telefoniczny;
 - kontakt korespondencyjny;
 - przesyłanie wiadomości tekstowych, w tym SMS, MMS i przez komunikatory internetowe;
 - komunikację audiowizualną, w tym z wykorzystaniem komunikatorów internetowych;
 - przesyłanie faksów;
 - wykorzystanie tłumacza języka migowego przez strony internetowe i/lub aplikacje (tłumaczenie on-line);

- pomoc tłumacza języka migowego – kontakt osobisty;
 - kontakt z pomocą tłumacza-przewodnika (kontakt osobisty);
- b) instalacji urządzeń lub środków technicznych do obsługi osób słabosłyszących, takich jak np. pętle indukcyjne, systemy FM, IR, Bluetooth itp.;
- c) zapewnienia na stronie www informacji o zakresie swojej działalności w postaci:
- tekstu odczytywalnego maszynowo;
 - nagrania treści w polskim języku migowym (PJM) w formie pliku wideo;
 - informacji w tekście łatwym do czytania (ETR).

Dostępne w opracowanych raportach dane pokazały, że zdecydowana większość ZK umożliwia osobom ze szczególnymi potrzebami obsługę z wykorzystaniem telefonu (96%) korespondencji (94%) oraz faksu (85%). Komunikację audiowizualną, w tym z wykorzystaniem komunikatorów internetowych deklarowało 58% ZK. Najwięcej ograniczeń w zakresie dostępności informacyjno-komunikacyjnej napotkać mogą (w świetle analizowanych raportów) osoby z dysfunkcją słuchu. Zaledwie co trzeci ZK zapewnia pomoc tłumacza języka migowego w kontakcie osobistym, 19% oferuje możliwość kontaktu za pomocą tłumacza-przewodnika a jedynie 8% podmiotów gwarantuje usługę tłumacza języka migowego online (Tab. 5).

Tabela 5. Obsługa osób ze szczególnymi potrzebami z wykorzystaniem sposobów/środków wspierających komunikowanie się

Sposoby/środki wspierające komunikowanie się	Tak		Nie	
	N	%	N	%
Kontakt telefoniczny	46	96,0	2	4,0
Kontakt korespondencyjny	45	94,0	3	6,0
Przesyłanie wiadomości tekstowych, w tym z wykorzystaniem wiadomości SMS, MMS lub komunikatorów internetowych	15	31,0	33	69,0
Komunikacja audiowizualna, w tym z wykorzystaniem komunikatorów internetowych	28	58,0	20	42,0
Przesyłanie faksów	41	85,0	7	15,0
Wykorzystanie tłumacza języka migowego przez strony internetowe i/lub aplikacje (tłumaczenie online)	4	8,0	44	92,0
Pomoc tłumacza języka migowego – kontakt osobisty	16	33,0	32	67,0
Kontakt z pomocą tłumacza-przewodnika (kontakt osobisty)	9	19,0	39	81,0

Źródło: opracowanie własne

Raportując możliwość dostępu do informacji osobom z dysfunkcją słuchu, ZK określały także czas, w jakim są w stanie zapewnić możliwość osobistego kontaktu z tłumaczem języka migowego. Z 16 placówek oferujących taką usługę (33%) żadna nie jest w stanie jej zagwarantować zaraz po zgłoszeniu potrzeby, 4 z nich są w stanie zapewnić pomoc tłumacza języka migowego przez kontakt osobisty w ciągu 1 dnia roboczego, kolejne 4 potrzebują na realizację tej usługi od 2 do 4 dni roboczych, a 8 ZK – powyżej 3 dni roboczych.

Gwarancja dostępności informacyjno-komunikacyjnej dla osób z dysfunkcją słuchu zakłada także posiadanie przez podmioty publiczne urządzeń lub środków technicznych do obsługi tej grupy osób, takich jak np. pętle indukcyjne, systemy FM, IR, Bluetooth itp. Analiza zebranych danych pokazuje, że spośród podmiotów, które zamieściły raporty dostępności na swoich stronach internetowych lub stronie BIP, zaledwie jeden podmiot (2%) wskazał fakt posiadania w okresie sprawozdawczym jednego takiego urządzenia lub środka technicznego, nie precyzując jednak którego z nich.

Zgodnie z zapisami UZD podmiot publiczny jest zobowiązany do publikacji na swojej stronie internetowej informacji o zakresie swojej działalności (głównych zadaniach) i dodatkowo udostępnić ją w formie: (1) tekstu odczytywalnego maszynowo, (2) jako nagranie treści w polskim języku migowym (PJM) oraz (3) w tekście łatwym do czytania i zrozumienia (ang. *Easy-To-Read*, ETR). Większość przygotowanych raportów nie odnosi się do tych kwestii (69%). Analiza zawartości 15 dokumentów (31%), w których znalazło się ustosunkowanie do tego obowiązku, pokazuje, że w zdecydowanej większości ZK nie informują osób ze szczególnymi potrzebami o zakresie swojej działalności, wykorzystując dostępne im formy przekazu tych treści. Niemniej, dokonany przegląd zawartości stron internetowych tych podmiotów pokazał dostępność tych informacji przygotowanych w ETR w 20 ZK (42%), z wykorzystaniem tekstu odczytywalnego maszynowo w 11 podmiotach (23%), a w postaci nagrania treści w PJM jako plik wideo zamieszczony na podstronach dwóch ZK. Ponadto 11 placówek przygotowało informacje o zakresie swojej działalności w innych formatach, tj. jako wersje audio.wav, pliki MP3. Zestawienie danych pochodzących z obu źródeł zawarto w tabeli 6. Różnice w danych wynikać mogą z tego, że okres sprawozdawczy obejmował okres od 20 września 2019 r. do 1 stycznia 2021 r. W związku z tym, część ZK zdołała już opracować dostępne formy informacji.

Tabela 6. Dostępność informacji o zakresie działalności zakładów karnych wg danych z raportów oraz analizy zawartości stron internetowych

Sposób zapewnienia dostępności	Tak		Nie	
	N	%	N	%
Tekst odczytywalny maszynowo	11* (4)	23,0* (8,0)	37 * (44)	77,0* (92,0)
Nagrania treści w polskim języku migowym (PJM) w postaci pliku wideo	2* (0)	4,0* (-)	46 * (48)	96,0* (100,0)
Informacje w tekście łatwym do czytania (ETR)?	20* (6)	42,0* (12,0)	28 * (44)	58,0* (92,0)
Inne sposoby	11* (0)	23,0* (-)	37 * (48)	77,0* (100,0)

Źródło: opracowanie własne

* dane pochodzące z analizy zawartości stron internetowych

() dane opracowane na podstawie raportów o zapewnieniu dostępności

Dział 4. Informacja o dostępie alternatywnym

Zgodnie z art. 7 UZD, jeżeli podmiot publiczny napotyka trudności w zapewnieniu dostępności dla osoby ze szczególnymi potrzebami z powodów technicznych lub prawnych, ma obowiązek zagwarantować tej osobie dostęp alternatywny, który obejmować może asystencję innej osoby lub wsparcie techniczne, w tym wykorzystanie nowoczesnych technologii, lub wprowadzenie odpowiednich organizacyjnych zmian w celu zaspokojenia potrzeb osób z niepełnosprawnościami.

W niniejszym badaniu starano się ustalić czy, a jeśli tak, to z jakich rozwiązań w zakresie dostępu alternatywnego faktycznie korzystały ZK w celu zapewnienia wsparcia osobom ze szczególnymi potrzebami w okresie sprawozdawczym, tj. od 20.09.2019 r. do 01.01.2021 r. W przygotowywanym raporcie podmioty były zobowiązane zamieścić tylko informacje o przypadkach zastosowania dostępu alternatywnego, które miały faktycznie miejsce w okresie sprawozdawczym, a nie o gotowości jego zapewnienia. Każdy przypadek zastosowania dostępu alternatywnego wymagał ponadto przedstawienia uzasadnienia, które powinno znaleźć się także w publikowanym raporcie. Wyniki przeprowadzonych analiz pokazują, że zaledwie dwa ZK (4%) w okresie sprawozdawczym stosowały możliwość dostępu alternatywnego. Jedna z placówek wskazała, iż zapewniła taką możliwość w 11 przypadkach (wykorzystując pismo

zwykle) natomiast druga – 4-krotnie, w postaci wsparcia udzielonego przez funkcjonariuszy oraz z wykorzystaniem sprzętu asystującego, jakim były wózki inwalidzkie, kule łokciowe czy krzesła transportowe.

Wnioski i rekomendacje

Zaprezentowane w niniejszym opracowaniu dane na temat stanu dostępności zakładów karnych nie wyczerpują w pełni tego zagadnienia. Brakuje bowiem pełnych danych na temat rzeczywistej dostępności ośrodków detencji dla osadzonych z niepełnosprawnościami realizowanej w codzienności ich funkcjonowania. Stan dostępności, jaki klaruje się w zawartych w raportach o zapewnieniu dostępności czy deklaracjach dostępności, wskazuje jedynie pewne jej obszary. Uzyskane wyniki pokazały, że każdy z nich wymaga zdecydowanej poprawy. Optymizmem napawa fakt, że ogromna większość ZK deklaruje postęp prac w kierunku spełnienia minimalnych wymagań zawartych w UZD i UDC, opracowując plan działań na rzecz poprawy zapewnienia dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami, co pozwala wnioskować o dalszych pozytywnych zmianach w tym obszarze. Warto pamiętać jednak, że dostępność architektoniczna, cyfrowa czy informacyjno-komunikacyjna zaspokaja tylko część potrzeb osadzonych z niepełnosprawnościami. Konieczne jest zapewnienie odpowiednich warunków odbywania kary, realizujących się w zagwarantowaniu godnych i bezpiecznych warunków życia w zakładach karnych, dostępie do opieki medycznej, rehabilitacji czy odpowiednich do ich potrzeb programów resocjalizacji, programów szkoleniowych, edukacyjnych i zawodowych. Ogromną rolę w tym procesie odegrać mogą szkolenia personelu z zakresu obsługi osób z niepełnosprawnościami oraz technik resocjalizacji i psychologicznej pracy z więźniami ze szczególnymi potrzebami. Ważne jest także regularne monitorowanie warunków życia w zakładach karnych w kontekście zgłaszanych przez osadzonych z niepełnosprawnościami potrzeb i trudności w celu zapobieganiu nadużyciom oraz poprawie standardów opieki nad tymi więźniami.

Należy pamiętać, że rekomendacje te powinny być wdrażane w kontekście kompleksowej polityki więziennictwa, z uwzględnieniem międzynarodowych standardów i najlepszych praktyk. Dostępność i humanitarne traktowanie więźniów są bowiem ważnymi elementami systemu sprawiedliwości społecznej.

Bibliografia

- Apanowicz J., *Metodologiczne elementy procesu poznania naukowego w teorii organizacji i zarządzania*, Gdynia 2000.
- Kowalski P., Mikołajczyk A., Zimny B., *Jak wdrażać Ustawę o zapewnianiu dostępności*, Łódź 2019.
- Szlezak-Kawa E., *Niepełnosprawni też siedzą*, „Przegląd Penitencjarny” 2014, nr 11.
- Tobacka-Nabiałczyk B., *Niepełnosprawność fizyczna osób pozbawionych wolności i implikacje dla systemu penitencjarnego*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 2016, nr 9.

Akty prawne:

- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/2102 z dnia 26 października 2016 r. w sprawie dostępności stron internetowych i mobilnych aplikacji organów sektora publicznego, Dz.U. UE L Nr 327, s. 1.
- Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r., Dz. U. z dnia 25 października 2012 r., poz. 1169.
- Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/konwencja-onz-o-prawach-osob-niepelnosprawnych> [dostęp: 15.07.2023].
- Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., Dz.U. 1977, Nr 38, poz. 169.
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19 grudnia 1966 r., Dz.U. 1977, Nr 38, poz. 167.
- Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 24 lutego 2017 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne, Dz.U. z 2017 r. poz. 570 ze zm.
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf [dostęp: 02.05.2023].
- Ustawa z 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami, Dz.U. 2019 poz. 1696.
- Ustawa z 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, Dz. U. 1997 Nr 123 poz. 776.
- Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, Dz. U. z 1997 r. nr 90, poz. 557
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, Dz.U. 1997 nr 123 poz. 776.
- Zalecenie CM/Rec(2011)14 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie uczestnictwa osób niepełnosprawnych w życiu politycznym i publicznym, <https://niepelnosprawni.gov.pl/container/dokumenty-miedzynarodowe/>

dokumenty-rady-europejskiej/Zalecenie%20CM%20Rec(2011)14.pdf [dostęp: 08.07.2023].

Zalecenie CM/Rec(2012)13 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie zapewnienia kształcenia wysokiej jakości, [https://niepelnosprawni.gov.pl/container/dokumenty-miedzynarodowe/dokumenty-rady-europejskiej/Zalecenie%20CM%20Rec\(2012\)13.pdf](https://niepelnosprawni.gov.pl/container/dokumenty-miedzynarodowe/dokumenty-rady-europejskiej/Zalecenie%20CM%20Rec(2012)13.pdf) [dostęp: 08.07.2023].

Zalecenie nr Rec(2009)8 Komitetu Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich o osiągnięciu pełnej integracji przez zastosowanie zasad projektowania uniwersalnego, [https://niepelnosprawni.gov.pl/container/dokumenty-miedzynarodowe/dokumenty-rady-europejskiej/Zalecenie%20nr%20Rec\(2009\)8.pdf](https://niepelnosprawni.gov.pl/container/dokumenty-miedzynarodowe/dokumenty-rady-europejskiej/Zalecenie%20nr%20Rec(2009)8.pdf) [dostęp: 08.07.2023].

Źródła internetowe:

Equality and inclusion for people with disabilities – Report, Recommendation 2064 (2015), <https://pace.coe.int/en/files/21553> [dostęp: 08.07.2023].

<https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-przeznaczenie-zk-i-as> [dostęp: 15.07.2023].

<https://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> [dostęp: 15.07.2023].

Message by Ursula von der Leyen, President of the European Commission, on the occasion of the European Day of Persons with Disabilities, 2020 r. [dostęp: 02.05.2023].

Raport o stanie zapewniania dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami przez podmioty publiczne w Polsce, Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej, Departament Europejskiego Funduszu Społecznego, 2021 r., <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/raport-o-dostepnosci-podmiotow-publicznych>.

Reguły Nelsona Mandeli – Rzecznik Praw Obywatelskich, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/reguly-nelsona-mandeli> [dostęp: 02.05.2023].

Stan Zdrowia Ludności Polski w 2019 r., https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5513/26/1/1/stan_zdrowia_ludnosci_polski_w_2019_r.docx [dostęp: 01.05.2023].